

Szereadás András

Egy kecskeméti hungarikum

Dizseri Eszter: A kecskeméti rajzfilmstúdió

A könyv szerzője a Pannónia Filmstúdió propagandistája, sajtófelelőse volt abban az időben, amikor a „világ legjobb rajzfilmes gárdája” (Nemeskürty) a „kiválóság szigetét” (Hankiss Elemér) hozta létre ott, műfaji sokszínűségével, művészi igényességével és vállalkozó kedvével, a képzőművészet és az irodalom ápolásával. A magyar rajzfilmművészet megteremtőjétől, Macskássy Gyulától kezdve hosszan sorolhatnánk, hány mester adott példát és ösztönzést a világhírű stúdióban későbbi animációs nemzedékeknek is. Dargay Attilán, Gémes Józsefen, Jankovics Marcellen, Kovásznai Györgyön, Nepp Józsefen át Richly Zsoltig, Reisenbüchler Sándorig, Szabó Sipos Tamásig, Imre Istvánig, Foky Ottóig, a később Oscar-díjas Rofusz Ferencig. Karakteres, színes egyéniség mindegyik.

A Pannónia azóta felbomlott. A mesterek és tanítványok 1989 után szétszéledtek, így-úgy csoportosultak, önálló utakra tértek. A stúdiónak idővel nemcsak szellemi, hanem anyagi bázisa is (épület, felszerelés és dokumentáció) gazdátlanná vált, sorsa elbizonytalanodott.

Ezért aztán különös megbecsülés illeti Dizseri Esztert, aki (a Balassi Kiadóval összefogva) ezúttal már harmadik könyvében gyűjti össze a kallódó anyagokat, faggatja ki a műfaj képviselőit emlékeikről, tapasztalataikról.

Dizseri rejtőzködő szerző. Ő maga nem ítélezik, nem rangsorol. Nem bonyolódik esztétikai elemzésekbe. Nem akarja megírni a magyarországi animációs film történetét sem. Beszéljenek helyette a művek létrehozói, alkotók és kritikusok, menedzserek és producerek, akiket udvariasan és tisztelettel, de odaadó kíváncsisággal kérdezzet. Ő csak szem- és fültanú kíván lenni, egy olyan ügyben, amely több évtizede szívügye lett. És ha belegondolunk abba, hogy pusztán egy adattár, egy filmográfia összeállítása mennyi szorgalmas aprómunkával, kutatással, ellenőrzéssel jár e pár perces műfaj esetében, talán megértünk valamit ebből a szerzői viselkedésből.

Mindezt azért is kell előrebocsátani, mert Dizseri könyvét a fentiekből következően nem a szokványos módon olvassa az ember. Interjúkból, nyilatkozatokból, kritikákból, képekből áll össze. Mozaikokból, puzzle elemekből. Az olvasó úgy érzi, nem fogják kézen, nem kalauzolják előre kitaposott ösvényeken, hanem rábizzák, hogyan rakja össze a tudni- és látnivalókat. Aki azonban veszi a fáradságot, és nemcsak szemelget, ide-oda lapozgat, hanem végigköveti a könyv laza szerkezetét, hamarosan két szembeszökő témát lát körvonalazódni. Az egyik egy társadalmi-gazdaságtörténeti modell, a másik egy karriertörténet. A kettő szorosan összetartozik.

A kezdet kezdetén, 1971-ben a Pannónia vidéki telephelyeként indul útjára a kecskeméti rajzfilmstúdió. Akkor még Múteremnek nevezik. Az ötlet (mint annyi más) Matolcsy György fejében születik meg, aki már a 60-as években mozgékony, kockázatokat is vállaló menedzserként vezeti az anyaintézményt. Ezt a tervét indokolja a növekvő feladatok ökonomikus megoldása, segíti a „korszellem”, amely sorra létrehívja a nagyvállalatok melléküzemeit. Kecskeméten a kedvező hátszelet biztosítja a város kulturális központtá fejlesztéséért erősen lobbizó, ambiciózus megyei első titkár, dr. Romány Pál, a művész- és művészetbarát megyei elnök, Gajdócsi István, s nem utolsósorban a Matolcsy család személyes kapcsolata, Sándor Béla, aki akkortájt a megye építési osztályvezetőjeként győzködi az illetékeseket az elgondolás hasznosságáról. Az idők során múzeumok, a Kodály Intézet, a színházi megújulás jelzi majd, hogy ezek a tervek, törekvések nem maradtak álmod, hanem Kecskemét kulturális mozgásterét ma is meghatározó tényekké és objektumokká lettek.

1971. július 8-án mindenestre még úgy áll Mikulás Ferenc, a fiatal műteremvezető Kecskemét főterén, hogy zsebében a kinevezése, a megye és a Pannónia (később kölcsönösen meg-megszegett)

együttműködési megállapodása, de sem embere, sem műhelye. Hoz magával viszont valami mást. Otthonról puritán protestáns szellemet és erkölcsiséget. Kunszentmiklósi gimnáziumából (ahonnan kicsapják) 56 élményét és konok elszántságot. Geodéta múltjából a „deklasszáltak” összetartozását és a hagyományok, különösen a népművészeti emlékek megbecsülését. Kecskeméti korszakából a Bács Filmnél szerzett filmes gyakorlatot és baráti kapcsolatokat. (Említsük meg itt Radó Gyula rendező, a fiatalon elhunyt, méltatlanul ritkán emlegetett Halász Mihály operatőr és Szarvas Judit nevét). Ezek az élmények és tapasztalatok, Mikulás így kialakuló és formálódó jellemvonásai később is elő-elő-bukkannak különböző helyzetekben, amikor a stúdió sorsa forog kockán.

Nekilát az építkezésnek. Először is a *csapatépítésnek*. Sorra járja a főiskolákat, képzőművészeti gimnáziumokat, pályázatokat ír ki, toboroz, verbuvál. A válogatásban, majd oktatásban persze segítségére vannak a Pannónia mesterei (Gémes, Jankovics, Pethő Zsolt, Gáspár Imre), de hogy jó szeme van, bizonyítják a később „alapító ősök” váló munkatársak. Az animáció költőiségét számos formában bizonyító Horváth Mari. A képi meditációt pontos elemzőkészséggel egyesítő Neuberger Gizi. Az emberi alapélményeket és helyzeteket finom humorral megragadó Tóth Paja. A gyémántcsiszolók művészeivel dolgozó Molnár Péter. Az első díjnyertes egyedi film alkotója, Hegyi Füstös László, hogy csak egynéhányukat említsem.

Van valami jó értelemben vett háztáji jelleg, ahogy ez a csapat összekovacsolódik. A szakma képzőművészeti-zenei részét a pannóniásoktól sajátítják el, de a filmes tudnivalókat már helybeliektől, a régóta itt működő Bács Film Stúdió szakembereitől. A dramaturgia, a mozgásművészet, a pantomim fortélyait pedig az ez időt úgy ugyancsak itt tevékenykedő kiváló színházi embertől, Ruszt Józseftől és színészeitől tanulják meg.

Egy vidéki város szűkre zárt, átlátható világa egyszerre lehet nyomasztó és ösztönző is. Nyomasztó, mert a zárt világban óhatatlanok az ismétlődések. Ösztönző, mert a szakmájukért lelkesedő emberek szükségszerűen keresik egymással az értelmes kapcsolatot. Így találkozik Mikulás a város akkoriban feltűnő kitűnő építészeivel, Kerényi Józseffel. Kerényi a modernizáció korabeli divatjával, a „buldózeres városfejlesztéssel” szemben a hagyományok megbecsülésének, a folyamatosság megőrzésének híve (akárcsak Mikulás), (sokszor „társadalmi munkában” ingyenesen fölvezetett) terveit ő maga „akupunktúrás építkezésként” jellemzi. Ebből születik – nehéz vajúdasok, a korabeli nehézséget kijátszó ravaszkodások árán – a város mára nem egy olyan emblematisz objektuma, mint a Kodály Intézet, a Kerámia Stúdió, a Naiv Művészet Múzeuma, a Játszóház.

Mikulás makacs és baráti ragaszkodásának köszönhető, hogy a stúdióépítés „műtárgyi” szakaszának végül Kerényi lesz a kigondolója. Ő tervezi át a Miron-villát rajzfilmstúdióvá, melynek építésében maguk az alapítók is részt vesznek. S külön történetük lesz a megmentett fáknak is.

A fiatal műteremvezető-igazgató először érezheti úgy, hogy van szakmai otthona és munkatársai.

Ami ezután következik, az egy lassú, szinte akaratlan emancipációs folyamat. Szövevényes viszonyokban kell kügazodni. Az anyavállalat kezdettől fogva pénzügyi-gazdasági önállóságot kínál a *leányvállalatnak* (ebben edződik meg és válik mesterré a gyártásvezető, Vécsey Veronika), de néha *szolgálóleánynak* szeretné látni, és levett ruháival (berendezések, trükkasztal, vágóasztal stb.) ajándékozza meg. A megrendelő nagyobb feladatok esetén nem mindig bízik meg a fiatal gárdában, és ilyenkor a tapasztalt gárdára bízják a felügyeletet. Ilyen szorult helyzetekből szokott megszületni a taktikázás. Hogy mennyi taktikai érzéke volt Mikulásnak, az a könyvből nem derül ki pontosan. Hajlamai, beállítottsága azonban nem erre utalnak. Saját jól felfogott érdeke például azt diktálná, hogy üres, de hasznos protokolláris esemény legyen az intézmény felavatása. Az akkori politikai erőviszonyok Aczél Györgyöt jelölik ki a feladatra. Mikulás viszont ragaszkodik a stúdióért sokat tevékenykedő Pozsgay Imréhez. A mérkőzés döntetlennel végződik. Sem Aczél, sem Pozsgay. A stúdió máig sincs felavatva.

De ahogy lenni szokott, kezd önálló életet élni. Vonzereje lesz, lehetőségeket kínál a szakmának. Mikulás korán fölismeri, hogy nem a létszám a legfontosabb, hanem a szellemi kapacitás. És kiválóságok sora jelentkezik nála. Ideköltözik Budapestről Szoboszlay Péter, aki akkor már (a társadalomlélektani jelenségeket tömör drámákban, bravúros expresszivitással megjelenítő) filmjeivel elismert művész. Itt talál otthonra Marosvásárhely és Bukarest után az alkotónak is, embernek is szuggesztív és szuverén Szilágyi Varga Zoltán, a sokoldalú, a szakma minden csínját-bínját ismerő, rendkívüli munkabírású Nagy Lajos, majd később még egy földijük, a festő Miklós Árpád. Mikulás a zágrábi, várnai fesztiválokon köt velük ismeretséget. De meghívja hosszabb-rövidebb időre a Pannónia nagy öregjeit is, Gyulai Líviuszt éppúgy, mint *A Fehérlófia* sikertelensége miatt „gödörbe került” Jankovicsot, vagy később Richlyt és Gémet.

Hamar fölismeri, hogy még a legjobb alkotóközösséget is kátyúba viheti a vidéki provincializmus, ha nem nyit ajtót-ablakot kifelé, az ismert határokon és hatásokon túlra. A nemzetközi kulturális csereforgalom olyan sikeres helyi példája is erre bátorítja, mint a kecskeméti Kodály Intézet működése.

A kecskeméti rajzfilmek a Soros Alapítvány támogatásával nemzetközi ösztöndíjrendszert alakítanak ki, és 1980-tól már fogadnak olyan (bentlakásos) pályázókat, mint a belga Luc Degryse (aki Mikulás filmötlete alapján készít önálló filmet), vagy a kanadai Francine Léger, aki a stúdió egyik alapelvének, a tradíciók ápolásának szellemében quebeci francia dalokból merít ihletet rajzfilmjéhez. A rákövetkező években aztán utak nyílnak a kecskemétiiek számára egyebek közt Kanada, Németország, Franciaország, Írország felé, és a koprodukciók különféle formái alakulnak ki.

A stúdió egyre inkább *független alkotóműhely*é válik, amíg aztán a 70-es évek végén a jogi lehetősége is megteremtődik annak, hogy önálló vállalattá alakuljon. A dolgok logikája ezt diktálná. Mikulás, aki *selfmademanként* anélkül kezdi és fejleszti ki a vállalkozást, hogy ehhez bármiféle kereskedelmi vagy közgazdasági diplomája lenne, ezen a ponton határozatlan. Ezt nem tűzte ki maga elé stratégiai célként. A végső lökést az önállósodáshoz ezért nem a belső elhatározás adja, hanem a rendszerváltás, a fennmaradás kényszere.

A kecskeméti animációs műhely, amely emancipálódását szellemileg már megalapozta, 1991-ben (az osztozkodás összes nyűgével) leválik a Pannóniáról és gazdaságilag is önálló állami vállalat lesz. 1993-ban pedig, miután alapító tagjai (harmincvalahányan) kárpótlási jegyekkel kivásárolják az ÁPV Rt-től a stúdió 63%-os tulajdonrészét, a városi önkormányzat üzletreszével kiegészítve megalakítják a Kecskemétfilm Kft-t. Megőrzik a munkahelyet és a szellemi műhelyt. A kecskeméti stúdió (Zágrábbal, Szófiával, Bukaresttel összetelve) szinte az egyetlen stúdió, amelyet nem vásárolnak föl ekkoriban amerikai vagy német vállalkozók.

Az 1993-as év jelentős fordulatot hoz még egy szempontból. Tovább színesedik és gazdagodik a stúdióról kialakult kép. Kecskemét (Matolcsy György évtizedekkel korábbi elképzelését megvalósítva) már 1985-ben találkozóhelye az animációs művészeteknek. Előbb csak a forgalmazási szempontból meglehetősen mostoha sorsú magyar animációs filmek háromvenkenti szemléljének ad otthont, majd Mikulás (és fesztiváltábjának) szívós előkészítő munkájának és szervezőkészségének köszönhetően 1993-tól világfesztiválokat rendez, 2005-től két évente. A magyarokon kívül megfordul, bemutatkozik és eszmét cserél és cserél itt az animációs művészet színe-java John Halastól Norsteinig, Svankmajertől Murakamiig, Jannik Hastruptól Priit Pärnig. S miközben a programban szereplő országok és filmek száma egyre nő, megmarad az az alapelv, hogy a Disney-féle szirupos világ és a távolkeleti giccsek helyett felhívják a figyelmet a magyar és külföldi animáció eredetiséget és megújulást képviselő műveire.

Az animációs film hazai helyzete és funkciója sokat változott a stúdió születése óta. Kivonult a területről a legnagyobb megrendelő és „animátor”, a televízió. A legnagyobb alapítványok (MMKA, NKA) filmekhez nyújtanak támogatást – intézmények fenntartásához és fejlesztéséhez nem. Márpedig erre – Mikulás szerint – nagy szükség lenne. A számítógépes, a mobil technika megjelenésével ma bárki, bárhol készíthet animációs filmet, akár kis és még kisebb anyagi és szellemi befektetéssel.

Mikulás stúdiója ma gyakorlatilag az egyetlen túlélő animációs műhely. Vezetője a szakma utolsó mohikánja. További létezésükhöz a felsoroltakon túl a legnyomósabb érv (és itt visszakanarodunk a Soóky Andrea alkotó szerkesztésében, gazdag képanyagot is kínáló albumhoz) az a felsorolt több száz film, ami Kecskeméten készült el. Népszerű és külföldön is kedvelt sorozatok, számos fesztiváldíjat elnyert egyedi alkotások. Dizseri Eszter könyve ebben az értelemben nem pontot, hanem felkiáltójelet tesz a kecskeméti rajzfilmstúdió eddigi történetének végére.

(Balassi Kiadó, 2009)